

Visszapillantás

SALLAI István

AZ ÖRÖKSÉG

Azzal a kérdéssel szeretném kezdeni: Vajon úgy fejlődött-e a magyar közművelődési könyvtárügy, ahogy elődeink és magunk annak idején megálmodtuk, vagy pedig a közöny s egyéb okok (pl. pénztelenség, maradiság) következtében időnként országutjának régi mély szekérnyomába zökkent újra vissza.

A megtett utat tekintve inkább a Tisza jut eszünkbe: látunk öltéseket, átvágásokat mégis kanyargós, pedig utját könyvtárügyünk Vásárhelyi Pálja - Szabó Ervin - munkatársaival együtt már a század elején biztos kézzel kikövekelte, s nyugodtan állithatom, hogy még ma sem felesleges utját ezekhez az irányjelző cövekekhez mérnünk.

A Népművelő Társaság 1912. évi röplapjának 12. pontja kimondja, hogy a közszellemnek meg kell változtatnia ahhoz, hogy új könyvtárügyet hozunk létre (1).

Mi volt az a könyvtári közszellem, ami ellen Szabó Ervin folyvást fel-emelte a szavát? Az a szellem, amely a "népkönyvtárakat" a tudományos könyvtáraktól élesen elkülöníti, amely népművelő jószándéka ellenére is a legnagyobb mértékben akadályozta a modern magyar könyvtárügy kibontakozását.

Uj városi könyvtár Debrecenben c. levelében (2) a könyvtári hatékonyság feltételeként ezt mondja ki:

"Az első: a meglévő erők racionális, gazdaságos megszerzése, okos összeegyeztetése, célszerű megosztása - kooperáció és centralizáció; a második: a régiék mellett, amelyek korábban volt társadalmi szükségleteknek és rétegződésnek feleltek meg, a modern városi népesség szükségleteivel, lelkével és szellemével számoló új könyvtár-típus, a nyilvános könyvtár, a public library, az öffentliche Bibliothek. Ami nem egyenlő a népkönyvtárral."

"Az, ami a modern városokban mindenütt parancsoló szükségletként lépett föl, az 'Einheitsbibliothek'. A könyvtár, amely a városi népesség minden rétegét és valamennyiünk mindennemű olvasószükségletét elégíti ki."

Nem célom, hogy összefoglaljam Szabó Ervin könyvtári hagyatékát. Ebben az egyetlen kiragadott példában benne tükröződik egész hitvallása.

Mi tulajdonképpen a népkönyvtár? Egy olyan pedagógiai célzattal kiválogatott gyűjtemény, amely kevésbé művelt rétegek számára szolgál. Nem információhordozó intézmény, hanem ennek éppen az ellenkezője. Jámbor könyvek együttese, elszigetelt, magában álló kis kölcsönzésre szánt gyűjtemény.

A "népkönyvtár" kifejezés ebben az értelemben tehát végső fokon politikai fogalom, amely azokhoz az osztályokhoz kapcsolódik, ahol társadalmi

elnyomás van. Az elnyomás tudatosan korlátozza a szabad informálódást a politikai hatalom érdekében. Lenin is ebben az értelemben használta a "népkönyvtár" kifejezést (3).

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy szándékos szellemi korlátozás nélkül is létrejön a "népkönyvtár" mindenütt, ahol szegényes gyűjtemények állnak szemben az olvasói igényekkel. Az ok lehet a pénztelenség vagy az organizációs tehetetlenség, amely nem ismeri fel a korszerű, kooperációs megoldások lehetőségeit. Ebben az értelemben a népkönyvtár szakmai fogalom.

Az egyénnek joga van ahhoz, hogy a világot mozgató eszméket mozgásukban lássa s ne csupán a leszűrt, megrágott és propaganda célból megformázott végső eredményeket kapja meg. Éppen ezért, ha csak ezt tartalmazzák a könyvtárak, akkor végső soron "népkönyvtárak", bármilyen jelzöt viselnek is. Az információktól való megfosztás legközönségesebb formája, ha ez politikai szándék eredménye. Sajnos azonban tény (és nem árt ezt leszögezni) hogy létrejön akkor is, ha a népkönyvtár nem politikai célok, hanem egyéb okok következménye. Az eredményen még a jó szándék sem változtat.

A népkönyvtár-problémával szorosan összefügg, hogy nem szabad a modern társadalomban a könyvtárakat tudományos és nem tudományos területekre szétválasztani. Szabó Ervin eszméje a népkönyvtárral szemben a "nyilvános" könyvtár volt, amelyről ezt írja: jellege "a régi tudományos könyvtárral megegyezik abban, hogy tudományos irodalmat is gyűjt; de eltér abban, hogy nem a szaktudósok szükségletére van tekintettel és ezért a régi és ritka, de inkább a történelmi értékű irodalom helyett főként a modern irodalomra helyezi a súlyt; és eltér abban is, hogy nagy tömegű szépirodalmat tart készenlétben". Amikor tehát Szabó Ervin a "tudós könyvtárról" beszél, akkor ezen "kutató" (research) könyvtárat, ill. szakkönyvtárat (special library) ért, az általa nyilvános könyvtárnak nevezett intézmény a "public library", az "allgemeine öffentliche Bibliothek".

Magyarországon az első kísérlet a falvak könyvvél való ellátására önálló kiskönyvtárak szervezése volt, ami nem más, mint kulturális jótékonykodás, mert ahelyett, hogy intézményeket alapítottak volna, 100-150 kötetes "népkönyvtárakat" küldtek falura. 1897 decemberében hívták életre a Muzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsát és Főfelügyelőségét; ennek küldeményeiből az első világháború kitöréséig 1457 könyvtár létesült. Már 1912-ben kiderült, hogy "az eleinte élénk érdeklődés új táplálék híján évről-évre csökken, s nem egyszer teljesen megszűnik... s ez kizárólag a fejlesztés hiányának tudható be". (4)

Az összes népkönyvtár az első világháború végén az ország mai területére számítva 2535 volt, kb. félmillió kötettel.

Városi könyvtáraink a Fővárosi Könyvtár és néhány fiókja kivételével hasonló elmaradottságot mutattak. Ha voltak is vidéken városi könyvtárak, többnyire alig tengették életüket. Csak egy példa: A Győri Városi Könyvtár 1904-ben újjászervezték. "Ettől kezdve a könyvtár mindjobban fejlődésnek indult és könyvvállománya a város, illetve az állam által nyújtott évi hozzájárulás által egyre gyarapodott. Csak egy baj volt még, hogy t. i. a könyvtárat csak a városi tisztviselők használhatták, azok is csak polgármesteri engedéllyel" (5).

Ezzel az elavult könyvtári rendszerrel Szabó Ervinék a hálózati formát állították szembe, amit ők centralizációnak neveztek. Az a kérdés, mi "felel meg jobban a nyilvános könyvtár céljának: a centralizált központi szervezet vagy a decentralizált, apró könyvtárak halmaza... Nézetünk szerint sokkal jobban meg-

felelhetünk a közkönyvtártól kívánt feladatoknak egy központi nagy könyvtár s vele szoros összefüggésben s csereviszonyban levő, a nagyváros különböző, megfelelő pontjain elhelyezett fiókkönyvtárak szervezése által." A központ a fiókokkal s a fiókok egymás között állandó csereviszonyban vannak, s bármelyik, s bármelyik könyvtár olvasója az összes többi könyvtár anyagát használhatja. Ily módon egy nagy és az irodalom minden ágában jól felszerelt könyvtárt fog élvezni a város bármely részében lakó polgár anélkül, hogy nagy utakat kellene tennie vagy sokat kellene könyvtárra kiadnia" (6). Hasonló megoldást javasoltak a vidéki könyvtárügy számára is.

Olyan program volt ez, amely világviszonylatban is élen járt.

A fentiek gyakorlati következményeként a Tanácsköztársaság szakított az elszigetelt kis könyvtárak rendszerével és Szabó Ervin nyomán programul azt tűzte ki, hogy "a falukat és tanyákat... a városokból kiinduló mozgókönyvtárak fogják ellátni friss, új könyvekkel"(7).

A Tanácsköztársaság leverése egyben Szabó Ervin szellemi örökségének temetése. A két világháború között sajnos újra megisméltódott a könyvtári szervezés terén az, ami az első világháború előtt történt, csak sokkal kisebb áldozatkészséggel és még siralmasabb eredménnyel. A központilag készült jegyzék alapján 2-300 kötetes könyvtárakat juttattak újra falura. A VKM jelentése 1930-ban még 2259 népkönyvtárról emlékezik meg, 1939-ben ezek száma kevesebb volt az első világháború előttiéknél. (Ugyanazt a területet hasonlítva össze.) A "könyvtárfejlesztés" pedig az volt, hogy községeink megkapták a "Népkönyvtári sorozat" megjelent köteteit. (Ezekből összesen 36 jelent meg.)

Hasonlóan siralmas volt a vidéki városok könyvtárügye is. A városi könyvtárak legjobb esetben stagnáltak. A rendszer különösen elhanyagolta a munkáslakta városok könyvtárügyét (Győr, Miskolc, Budapest peremvárosai). Ritka kivétel volt, ahol a könyvtár meg tudta tartani régi olvasószámát (Sopron, Debrecen, Szeged). Jellemzőek a fenntartásukra szánt összegek. 11 törvényhatósági jogú városunkban ahol közgyűjtemény rangjára emelt könyvtár nem volt, 1939-ben évi 11 fillérrrel, a 44 megyei városunkban pedig 1 "egy" fillér évi kiadással "sujtották" a város egy-egy lakosát(8).

A Fővárosi Nyilvános Könyvtár központja megnyomorgatva, pénz- és helyiséghiánnyal küszködve talán az egyetlen, ami Szabó Ervin örökségét mentette. Gyűjteményével, részben szolgáltatásaival megmaradt "public library"-nak. Olyan nagy szervezet volt, amelyet már nem lehetett teljes egészében el-sorvasztani. A sors iróniája, hogy ez a két háború közötti korszak annyira "megkövesítette" könyvtári gondolkodásunkat, hogy az ötvenes években folytatott vizsgálatok során sem tudták a Szabó Ervin Könyvtár központi könyvtárát beilleszteni a magyar könyvtári rendszerbe, mert minden vizsgálat azon a kérdésen akadt fel, hogy ez a könyvtár "tudományos" vagy pedig közművelődési.

A FEJLŐDÉS 1945 UTÁN

A TERÜLETI KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRAK

A második világháború a gyenge és intézményi szempontból megalapozatlan falusi könyvtárainkat szinte teljesen elsöpörte. A városi könyvtárak - bármennyire gyengék voltak is, általában mégis saját helyiséggel működő intézmények voltak, többségükben állandó főfoglalkozású könyvtárossal - átvészelték a

világháborút és a felszabadulás után szűkös körülmények között, de folytatták működésüket.

Az újjáépítés lázában - és sajnos a történelmi szemlélet szinte teljes hiányában - elfeledkeztünk a még megmaradt értékeink megmentéséről. Ma-napság alig akad könyvtárunk, amely alapítási évül ne a felszabadulás utáni rekonstrukciót jelölje volna meg. Még azok a megyei könyvtárak is, amelyek a század elején alapított városi, sőt a muzeummal azonos szervezetben működő megyei könyvtárak utódjaként jöttek létre, alapítási évüknek az 1952. évet tekintik (Békéscsaba, Szombathely stb.). Falusi könyvtáraink között pedig szinte egyetlen egy sincs, amely keletkezését arra az időszakra vezetné vissza, amikor ezt a helyi hatóság, társadalom, ill. a Muzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelősége megalapította. Jugoszláviába kellett utaznom, hogy olyan falusi könyvtárat találjak (pl. Bácsföldváron), amelynek alapítási évét 1892-ben jelölték meg.

Abban a tényben, hogy mindent előlről kellett kezdenünk, volt valami jó is. Nyitva állt előttünk az ut egy teljesen új, modern könyvtári rendszer kiépítésére. A kezdeti gyorssegélyek után, mint a Népkönyvtárakat Szervező Országos Bizottság küldeményei vagy a VKM vándorládái, csakhamar körvo-nalazódtak az új könyvtári rendszer elképzelései.

Már az új, demokratikus művelődési koncepció első megfogalmazása (Mai magyar művelődéspolitikai, 1946) mutatja az éles fordulatot. Ez az egyenlő el-látás elvéből indul ki és ezt városi, falusi vonatkozásban egyaránt érvényesíti. A megoldási forma a területi ellátás, egy nagyobb egység összefogása a vá-laszték és a színvonal érdekében, központi könyvtár által. A városok vonatko-zásában így szól a terv: "központi munkáskönyvtárak kerülnének felállításra, illetve a meglevő városi könyvtárak bővülnének ki ilyen irányban. Ezek a központi könyvtárak letéteket adnának az üzemi könyvtáraknak, végeznék a könyvtárosképzést, olvasmányjegyzékeket adnának ki s általában minden von-atkozásban tanácsal, utbaigazítással állnának a kisebb könyvtárak rendelkezésére"(9). A falvak tekintetében azok hátrányos helyzetét kell felszámolni. "Korunkban, amikor a falusi és városi lakosság életformája és műveltségi szín-vonala közti különbség az egész világon tűnőben van, nekünk is az a feladatunk, hogy falusi lakosságunkat egyelő művelődési feltételek közé juttassuk"(10). Ezek érdekében kell megszervezni a - két esetben is csődöt mondott - izolált kis könyvtárak rendszere helyett a "körzeti könyvtárakat" egy-két járásnyi ha-tóterülettel. A koncepció szerint "a falusi könyvtárak anyaga két részből fog állni. A falu állandó, saját anyaga azokat a műveket foglalja magában, amelyekre folytonosan szükség van (például kézikönyvek). A másik, változó részt a körzeti központtól kapják. A körzeti központ könyvtára épp olyan válto-zatos, gazdag anyagu könyvtár lesz, mint egy jól kiépített városi könyvtár. Csakhogy nem egy város, hanem egy vidék igényeit lesz hivatva kielégíteni. Ezért anyaga állandó vándorlásban lesz a körzete területén. Így a körzeti könyvtár megteremti a lehetőséget a falusi lakosság számára is, hogy egy gaz-dag, változatos, állandóan megújuló gyűjteményből válogasson. Másrészt ezt a központi könyvtárat sikerül ellátni mindazokkal a kellékekkel, amelyek nél-kül korszerű könyvtári szolgálat nem képzelhető el. (11).

Bár a rendszer 1947-re tervezett kodifikálása elmaradt (12), Kóshalmi Béla ezt írta ebben az évben: "a körzeti könyvtári rendszerben kell látnunk a kö-vetendő példát. Ebben látjuk a biztosítékát annak, hogy a falunak szánt könyv-tári szolgáltatások nem lesznek kisebbrendűek, mint a városnak nyújtottak. A

városival egyenrangú vidéki körzeti könyvtár táplálná a falusi fiókkönyvtári hálózatot, a vándor- és mozgókönyvtárakat, a falujáró autóbusszkönyvtárakat. Szakképzett könyvtárosokkal; nélkülük minden könyvtári akció egyszerű ajánlékozás" (13).

Az előkészítő munkák - először az Országos Könyvtári Központ Közművelődési Osztálya keretében, majd a Népművelési Minisztérium megalakulásával az önálló Népkönyvtári Központ szervezésében - 1949-ig tartottak. Ebben az évben nyílt meg az első tíz körzeti könyvtár, s ezek 1950-ig 474 falusi könyvtárat alapítottak. 1951 végére a körzeti könyvtárak száma 32-re nőtt. E könyvtárak állományukat - katalóguscéduláival és kártyájával ellátva - a Népkönyvtári központból kapták. A végső cél az volt, hogy minden fontosabb járási székhelyen legyen körzeti könyvtár, amely egy-két járás falusi könyvtárait fogja össze.

Két probléma merült fel velük szemben: miért nem voltak ezek közvetlen használatu nyilvános könyvtárak és miért foglalkoztak végül is csak a falu ellátásával?

Mindkét kérdésre egy a felelet: a falu teljesen könyvtár nélkül maradt, a városokban, ha nagyon gyenge lábon álltak is, mégiscsak voltak könyvtári intézmények. Ha rájuk bíztuk volna a falusi könyvtárak ellátását és gondozását, a maguk szegénységében sokáig nem jutottak volna el a falusi könyvtárak intézményi megalapozásához.

A körzeti könyvtárak rohamos tempóban fejlesztették a falusi könyvtárakat. 1951-ben Balatonszárszón megnyílt a kétezredik s alig egy év múlva Széphalmon a háromezredik. Hátránynak tűnt azonban, hogy a rendszer nem volt összhangban az ország közigazgatási felépítésével.

Az 1952-es Minisztertanácsi Határozat teremtette meg a tanácsi könyvtárak mai rendszerét: a városi és a körzeti könyvtárakat egy intézménnyé vonta össze, s ezek a megyei székhelyeken megyei, a járási székhelyeken járási könyvtárakká alakultak. 1952 végére minden megyeszékhely megnyitotta a megyei könyvtárat, 1960-ig pedig befejeződött a járási könyvtárak teljes kiépítése. A tanácsi könyvtárak száma (fiókkönyvtárakkal együtt) 6668 volt.

A nagyarányú mennyiségi fejlesztéssel szemben, amely az 50-es éveket jellemezte, megvoltak ennek a kornak az árnyoldalai is. Ma már megállapíthatjuk, hogy a kor politikai hibái a könyvtárügyre is kihatottak mindenekelőtt az olvasók korlátozásában. Az információ alapkérdése mindig az volt, és ma is az, hogy milyen mértékig van joga egy ország valamely polgárának a tájékozódáshoz. Szóban a korlátozásnak igen nemes jogcímei lehetnek pl. a "tudománytalan" művek kirekesztése, a dogmatikus felfogás azonban visszaél ezzel az elvvel. A dogmatikus korszakban minden "burzsoá" volt, ami az akkor elfogadott kategóriákban nem fért bele. Liszenkó tanítása "tudományos" volt, a vele szemben álló állítás "burzsoá", egyebek közt a kibernetika, a szociológia is "burzsoá" tan volt.

Félreértés ne essék, minden társadalom felépítésének meg kell hogy legyenek a szilárd alapelvei. Nyilvánvaló, hogy a szocialista társadalomnak is megvannak, és ezeket a társadalom minden intézménye - így a könyvtár is - hirdeti, propagálja. De nem az információk elzárásával, hanem "eszméink erejével". Ma már semmiféle valóságos értéket nem tiltunk el, nem zárunk el a magyar közönség elől, ..." nyilvánosságot biztosítunk minden alkotásnak amely tehetséges és becsületes szándék szülte, illetve kifejezője, ha eszmei arculata nem is szocialista" (14).

Szervezeti tekintetben az 1952 után következő átszervezés nehéz kérdése lett a letétek ügye. A járási és a megyei könyvtárak (a megyeszékhelyen ugyanis a megyei könyvtár töltötte be a járási könyvtári szerepet is) elvben fenntartották a körzeti könyvtár letétadó szerepét (15), tehát azt hittük, hogy semmiben sem léptünk vissza a körzeti könyvtári elgondoláshoz képest. Azonban nemsokára kiderült, hogy a rendszer a gyakorlatban nem képes betölteni a körzeti könyvtári, tehát letétadó funkcióját, és amit letét címén a falusi könyvtárakba juttattak, azt gyakorlatban sohasem cserére szánták, hanem sokkal inkább a falusi könyvtárak állományának mind vékonyabban csordogáló feltöltésére. Bár a rendszer formában igen modernnek látszott, az ellátás fogyatékoságai következtében újra felvetette "népkönyvtári" arculatát. Mig 1953-ban 10,6 milliót fordítottunk a tanács könyvtárak gyarapítására, ez az összeg évről-évre csökkent és 1957-re már 3,8 millióra zsugorodott(16).

Mire könyvtárságunk változatosabbá vált, annyira csökkent a könyvtárak beszerzési kerete, hogy a központi könyvtárakban sohasem jött létre a kellő cserét biztosító, gazdag és színvonalas anyagu letéti raktár.

A válságból csak egy kiutat láttunk, a falusi könyvtárakat átadtuk a helyi tanácsoknak, lebontva az eddig központi helyen (járási vagy megyei könyvtárban) tartott állománygyarapítási kereteket. Az, hogy a helyi tanács gazdája lett a könyvtárnak, haszonnal járt: igen nagy mértékben nőttek a könyvbeszerzési hitelek. 1959-ben 13 millió, 1964-re elérte a legmagasabbat a 44,1 milliót, ma 40 millió körül mozog. Más kérdés, hogy a letéti központ megszüntetése könyvtárpolitikailag helytelen volt.

Igaz, hogy elvileg csaknem minden könyvtárpolitikus a letéti rendszer fenntartása mellett foglalt állást, a gyakorlatban azonban a különféle könyvtárak önálló egységekké váltak. Bár ma az 1953-as könyvbeszerzési összeg négyszeresénél tartunk, falusi könyvtáraink tulnyomó többsége magára van hagyatva, csak a maga erejéből táplálkozik. Egy korszerű elgondolás esett áldozatul a pillanatnyi előnynek s előállott a népkönyvtár szocialista változata, amely ugyan összehasonlíthatatlanul többet nyújt mint elődje, de mégiscsak olyan rendszer, amely állományát önmagában gyarapítja. S éppen amikor ideértünk, már megszületőben volt a Szovjetunióban a könyvtári centralizáció gondolata, amely szerint a járási könyvtár az egész járás területén lévő összes könyvtár állománygyarapítását integrálja, azaz a járás könyvtárait központi hitelekben látja el. (Lásd erről jelen számunkban SZEROV: Kísérletből következetes rendszerré válik az állami közművelődési könyvtárak központosítása c. cikkének tömörítését.)

Ha az 1945 utáni fejlődésre önkritikus tekintetet akarunk vetni, nem kerülhetjük el, hogy ne foglalkozzunk Szabó Ervin városával, fővárosunkkal is. Mindenekelőtt központi könyvtárról szólnunk. 1911-ben tette közzé Szabó Ervin a "Községi nyilvános könyvtár részletes pályázati program"-ot(17). A könyvtárengedély az első világháború idején azonban végleg lekerült a napirendről, mai szükség helyére a központi könyvtár 1931-ben került. Ekkor már több mint egymillió kötet könyvet adott kézbe, forgalma 1943-ban elérte a másfél milliót. (Hálózatával együtt.) E központ több mint 300 000 kötetes állománya világosan jelzi, hogy a könyvtár Szabó Ervin nyomdokát követi, sajnos egyre lehetetlenebb helyzetben. 14 396 olvasója van, több mint 5000 szellemi dolgozó. A könyvtár mai nyomorult helyzetében is olyan szellemi nagyhatalom, amihez fogható alig van hazánkban, ha nem is tudta mindenben követni Szabó Ervin utmutatásait. A központi könyvtár helyiséghiányának következtében a szépirodalmat csak kor-

látóztott szerzi be, szabadpolcos terei nincsenek, zenei részlege kb. 180 m²-es alapterületen sinylődik. Utóbbi gyűjteménye zenei körökben szélesen használt, Európa-hírű, de olvasóterem nélkül áll, mert raktára "felfalta" olvasótermét, s a zenehallgatás lehetőségeit sem tudja biztosítani. Képtelenül elnyomorodott.

Örvendetes viszont, hogy a központi könyvtár helyzetének javítására program készült, amely 18 000 m²-ben állapította meg a helyszükségletet. Ezt a főváros kb. 11 000 m²-re csökkentette, meghozzá azzal az igénnyel, hogy két szomszédos épület átalakításával, ill. lebontásával ugyanazon a helyen épüljön fel az új könyvtár. Bár a tanulmányterv készítői nagy szakértelemmel és maximumig kihasználták az adott lehetőségeket, mégis kétséges, hogy 30 évre elegendő helyet tudjanak biztosítani a könyvtár zavartalan működéséhez. (A szófiai központi városi könyvtár terve 16 000 m² alapterületet ír elő, a félmillió Oslóban a városi Deichman könyvtárnál 14 000 m²-t az egymillió Birmingham központi városi könyvtáránál 18 000 m²-t látunk.)

Hálózatáról csak annyit: ha azt kérdezné valaki, hol vannak a magyar könyvtárügy páriái, szemrebbenés nélkül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár hálózatát nevezném meg. (Amíg Budapest kerületi könyvtáraiban egy könyvtárosi munkakörben dolgozóra több mint 16 000 kötet kölcsönzése jut, megyei könyvtárainkban ez a mennyiség 7000, városi könyvtárainkban 5600.)

113 kerületi könyvtárunk átlagos alapterülete 98 m², erre 1630 olvasó esik. A legtöbbjükben egyáltalán nincs helybenolvasási lehetőség. Nem csoda, tehát hogy a lakosság 9%-a tagja a könyvtárnak, míg a 17%-os vidéki arány a budapestinek több mint kétszerese!

Noha a Szabó Ervin Könyvtár dolgozói példamutató, hősies munkát végeznek, sőt gyermekkönyvtári munkájuk a vidékinek is mintául szolgál, mégis azt kell mondanunk, hogy kialakultak Magyarország "szuper-népkönyvtárai". Tehát éppen Budapesten a nyomor - kevés kivétellel - azt valósította meg, amitől Szabó Ervin óvott bennünket.

A SZAKSZERVEZETI KÖNYVTÁR

Magyarország szakszervezeti könyvtáraitól az IFLA egyik vezető embere magyarországi tanulmányutjáról beszámolva dicsérettel emlékezett meg (18): "a meglátogatott könyvtárak jól szervezett intézmények, amelyeket könyvtári szakemberek vezetnek, semmi dilettáns vonás nem látszik rajtuk". Az állami könyvtárakkal való szoros együttműködés ellenére is kétségbe vonja azonban két párhuzamos hálózat igényjogosultságát.

Valóban Magyarországon a legnagyobb a szakszervezeti könyvtárak aránya az összes közművelődési könyvtárhoz viszonyítva. Állományuk az összes állomány kb. egyharmada, minden harmadik olvasó szakszervezeti könyvtárba jár. A könyvtárak száma 3492.

A szakszervezeti könyvtárak részben a felszabadulás előtti munkáskönyvtárak, részben a gyártulajdonosok által fenntartott gyári könyvtárak utódai. (A szakszervezetek fenntartásában működő könyvtárak száma 1927-ben 57 volt, 130 000 kötet állománnyal, s kb. 1500 könyvtár működött a gyárak fenntartásában.)

A szakszervezetek vezetői korán felismerték a könyvtárak jelentőségét és a felszabadulás után nemsokára - megtisztítva a munkásellenes és fasiszta anyagtól - a munkásosztály szolgálatába állították őket. Fejlesztésük, megelőz-

ve a tanácsai könyvtárakét, 1947-ben indult meg. 1949-ben már 2000 volt a számuk, e szám 1955-re meghaladta a 6000-et, de kétharmaduk 500 kötetnél kisebb gyűjtemény volt. A SZOT 1955. évi határozatával megkezdődött a felaprózódott hálózatok központosítása, letéti rendszerbe vonása. Budapesten szervezeteként szerveztek egy-egy ellátó központot, vidéken pedig szakszervezeti megyei könyvtárakat hoztak létre, amelyek az állomány beszerzését és cseréjét látják el(19). Ma a szakszervezeti hálózatban kb. 504 főhivatású könyvtáros működik, ezek több mint harmada központi könyvtárakban. A súlyos helyzet az, hogy a szakszervezeti központi egységek kb. 5%-ában dolgozik főfoglalkozású könyvtáros. Az állomány forgási sebessége, az egy olvasóra eső állomány forgalma mélyen alatta van az állami hálózaténak. Mivel munkásosztályunk túlnyomó többsége a szakszervezeti könyvtárak tagja, ellentmondásnak tűnik, hogy munkásosztályunkat általában alacsonyabb szinten szolgáljuk ki, mint egyéb dolgozóinkat. A SZOT felismerve ezt a körülményt, 1971. március 29-én(20) kiadott állásfoglalásában nagy áldozattal újra megjelölte a szakszervezeti könyvtárak távlati tervezésének irányelveit.

EREDMÉNYEINK

Az árnyoldalakat és a fényoldalakat egybevetve végül is azt állapíthatjuk meg, hogy óriási fejlődést tettünk meg. Nincs itt hely arra, hogy a könyvtári részkérdések sorra vegyük, ehhez tanulmányok egész sorára lenne szükség (pl. a könyvtárépítésről, az olvasókkal való kapcsolat módjairól, a módszer-tani munkáról stb.). Meg kell elégednünk azzal, hogy sommásan utalunk a legfontosabbnak tűnő, kiemelkedő eredményekre.

1. Aki járja az országot, s betér egy kis falu könyvtárába, örömmel felezheti fel, hogy a könyv valóban eljutott mindenhová. A hálózati ellátásról elmondtuk fentebb a nézetünket, ezzel szemben áll, hogy a helyi állomány magas színvonalú; ma olyan könyveket lehet falun is megtalálni, amiket hajdan a városi könyvtárakban is hiába kerestek volna.

Nagyobb könyvtáraink tekintetében természetesen az információnyújtás lehetőségei még nagyobbak. Külön ki kell emelni a folyóiratállomány komoly szerepét (a szombathelyi Megyei Könyvtár több mint 600 folyóiratra fizet elő!).

2. A hálózati ellátás kapcsán is jegyezzük meg, hogy a szakszervezeti könyvtárak megvalósították a teljes letéti rendszert.

3. A könyvtárakat használják is! Az 1972. évi adatok szerint ma vidéken 5077 könyvtár 17,6 milliós állománnyal 1,4 millió olvasót lát el (ez 17%-a az összes lakosságának). A forgalom 39,6 millió, egy lakosra 4,7 kötet esik (Magyarország a szakszervezeti könyvtárakkal együtt 5,5 kötet forgalmat bonyolít le.) Ez a népi demokratikus országok között a legmagasabb, világviszonylatban is talán csak Anglia és a Szovjetunió előzik meg.

4. Jelentős előretörés történt a könyvtárépítés terén. Nagy számban épültek új könyvtárak, másutt régi épületeket alakítottak át (sokszor bravuros megoldással) egy élő intézmény korszerű otthonává. Falusi könyvtáraink alapterülete is viszonylag a legnagyobb a szocialista országok között. Mai igényeinknek ugyan a megyei könyvtárak közül már csak a miskolci könyvtár felel meg, de az épülő nyiregyházi, a tervezés alatt álló szegedi, békéscsabai és székesfehérvári is ezt a normát követi. Külön ki kell emelni a könyvtárak modern belső térrendszerét, amely a könyvtár jó működésének alapfeltétele, ugyanakkor az olvasóknak is otthonos kör-

nyezetet, kényelmet és zavartalan kiszolgálást biztosít. A szabadpolcos olvasó tér az új könyvtárakban egyenesen látványosság. A közösségi (társadalmi, ill. csoportos) szolgálati ág kialakulása, a társadalmi kapcsolatok kiszélesedése vonta maga után a térrendszer kibővítését előadóteremmel, konferenciaszobákkal, klubhelyiségekkel, s minthogy a könyvtárban a helybenolvasás, kutatás nyelvtanulás, rendezvények stb. következtében a használók egyébként is hosszabb időt töltenek, ülőfogyasztásra is berendezett búfét, dohányzót, társalgót is beiktattunk újabb terveinkbe. Ezek a térrészek általában a könyvtár legkülső térrendszerét alkotják. Könyvtáraink szépségéről, korszerűségéről nem mi, hanem külföldi látogatóink mondják a legnagyobb dicséreteket.

5. Külön kell szólnunk a szabadpolcos rendszerről. Ennek bevezetését(21) ma már mindenképpen történelmi tetteknek kell minősítenünk, mert az olvasókkal való kapcsolat tekintetében - megteremtve számukra a közvetlen hozzáférés lehetőségét - teljesen új helyzetet teremtett. Bár létrejött viták között zajlott le, a szabadpolcos utmutató(22) megjelenése együtt "A korszerű közművelődési könyvtár" c. cikkkel(23) átalakította a könyvtári közgondolkodást. Ma általános a követelmény, hogy olyan egységes belső tereket hozzunk létre, amelyekben (azonos ellenőrzési pont mögött) egymással párhuzamosan helyezkedik el a szabadpolcra helyezett prézens állomány (beleértve a kérdéses szakba tartozó szakfolyóiratokat) a helybenolvasás ülőhelyeivel, valamint a kölcsönzési állomány a lapozgató asztalokkal. A két térrész között foglal helyet a könyvtár tájékoztató apparátusa. Ahol pedig a szakosítás foka nagyobb (pl. a Miskolci Megyei Könyvtárban), ott lépéseket tettünk szakrészleg létrehozására (szakolvasó "termek" helyett) szakreferensekkel.

6. A fentiekkel függ össze, hogy könyvtáraink a legkevésbé bürokratikusak. A klubvezetbe, amely az ellenőrző pont előtt van, még beiratkozás nélkül is beléphet bárki. Ha pedig egyszer beiratkozott, ez a könyvtár mindenféle szolgáltatására jogosítja.

7. Emelkedik a tájékoztatás színvonala. A megyei könyvtárak már a szakirodalmi ellátásban való szerepükről beszélnek. De a tájékoztatás szerepe nő az alsóbb szinteken is. Említsünk egy frappáns példát! Az Új Könyvek jelentősége nemcsak az, hogy segít az állománygyarapításban, hanem az is, hogy állandó tájékoztató forrás. A katalógusban ugyanis minden könyv címe alatt megtalálja az olvasó (és a könyvtáros) az Új Könyvek ismertetésének sorszámát; így bővebb eligazítástért csak fel kell ütni a megfelelő kötetet. Olyan eredeti megoldás ez, aminek külföldön nincs is párja.

8. Jó a módszertani munkánk, ugyanugy elméleti munkánk is. A könyvtárépítés, berendezés terén pl. a gyakorlatban látható (és már említett) komoly eredményeket nem érhetjük volna el, ha a kérdések vizsgálatát, a koncepció kialakítását központilag nem végeztük volna el, és az egyes esetekben nem lennénk felkészülve arra, hogy konzultánsként közreműködünk az új épületek tervezésénél. Nem szabad említés nélkül hagynunk pl. az olvasásszociológia terén elért komoly eredményeinket sem hiszen ezek is visszahatnak a gyakorlati munka tervezésére.

Befejezésül: a III. Könyvtárügyi Konferencia eddigi fejlődésünk legfontosabb állomása volt és első ízben mondta ki határozottan, hogy a szocializmus építésének magasabb szinten való folytatása, a szocialista demokrácia kibontakoztatása, a kulturális és tudományos-műszaki forradalom kifejlesztése megköveteli a termelés, kutatás, az oktatás, a közművelődés és a közélet dokumentumokra alapozott információkkal való ellátását. Ezt az igényt elsődlegesen a könyvtári és a szakirodalmi tájékoztatási rendszer elégíti ki!

Az iskolai oktatás mellett a nyilvános általános és szakkönyvtárak - egyre magasabb színvonalon nyújtott - szolgáltatásai képezik azt a művelődési és tájékoztatási lehetőséget, amelynek igénybevételét az államnak minden állampolgár számára ingyenesen kell biztosítania(24).

IRODALOM

1. Hogyan használjuk a budapesti könyvtárakat. = Szabó Ervin Könyvtártudományi cikkei és tanulmányai. Budapest, 1959. 158.p.
2. SZABÓ Ervin: Új városi könyvtár Debrecenben. = Könyvtári Szemle. 3. évf. 1915. 188-190.p.
3. LENIN Könyvekről könyvtárakról. Bp. 1971. 22.p.
4. A Muzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsának emlékirata a VKM-hez. 1912.
5. LENGYEL Alfréd: Győr városi közkönyvtára. Győr, 1939. 9.p.
idézi SEBESTYÉN Géza: A városi könyvtáraktól a megyei könyvtárakig. = Könyvtáros. 1956. 6. évf. No.7. 490.p.
6. DIENES László: Centralizáció a könyvtárügy terén. = Népművelés. 1911. 84, 88.p.
7. A Tanácsköztársaság könyvtárügye (reprint KMK 1968.) 1919. 2/3.sz.6.p.
8. KŐHALMI Béla: Községi könyvtárpolitika. Bp. Szföv. Házi nyomda (1947). 11.p.
9. Mai magyar művelődéspolitiká. Bp.1946. 98.p.
10. Uo. 99.p.
11. Uo.
12. SEBESTYÉN Géza: Az 1947. évi könyvtári törvénytervezet. = Könyvtárpolitikai tanulmányok Bp. 1968. 581-611.p.
13. KŐHALMI Béla: U. o. 15.p.
14. ACZÉL György: Eszméink erejével. Bp. 1970. 10.p.
15. SEBESTYÉN Géza: A falusi könyvtárügy központja a járási könyvtár. = A Könyvtáros. 6.évf. 1956. No.6. 417-419.p.
16. SALLAI István: A könyvállomány helyzete közművelődési könyvtárainkban. = Magyar Könyvszemle. 1958. No.3. 224-245.p.
17. SZABÓ Ervin: Emlékirat községi könyvtár létesítéséről Budapesten. Bp. 1910. 61.p. (A Fővárosi Könyvtár Közleményei, 6. colligatum 2.)
18. GARDNER, F.M. Public library legislation: a comparative study, Paris. 1971. 285.p.
19. A SZOT Elnökségének határozata az üzemi szakszervezeti könyvtárak munkájáról. (1955.jan.22.). = TÓTH Árpád: A szakszervezeti könyvtár-munka. Bp. 1957. 89.p.

20. Alapelvek és követelmények a szakszervezeti könyvtárak távlati tervezésére. A SZOT Elnöksége 1971. márc. 29-i állásfoglalása. = SZOT Elnökségi Tájékoztató. 1971. No. 2. 24.p.
21. RÁCZ Aranka: Ujból a szabadpolcról. A szabadpolc az NDK könyvtáraiban és lehetőségei nálunk. A Könyvtáros. 1947. No.1. 17-20.p.
22. SALLAI István - VARGHA Balázs: A szabadpolcos közművelődési könyvtár. Bp. 1963. 139.p.
23. SALLAI István: A korszerű közművelődési könyvtár. = A Könyvtáros. 1961. 14.évf. No.12. 107-112.p.
24. A III. Országos Könyvtárügyi Konferencia ajánlásai. Bp. 1971. 8.p.

A „hátrányos helyzetű” települések könyvtárai

SZENTE Ferenc

Magyarország településeinek több mint kétharmada kétezer lakosnál kisebb falu. Közülük csak néhány van olyan kivételes helyzetben, hogy az országos településhálózat fejlesztési tervében alsófoku vagy legalább részleges alsófoku központi funkciót nyert volna. Ez azt jelenti a jövőre nézve, hogy a Zalai dombságtól a Magyar középhegység vonulata mentén a Zempléni hegységig, továbbá Somogy és Baranya megyében a falvak zöme - utóbbiban közel 90%-a - semmiféle állami preferenciát nem élvez a kommunális igények kielégítése szempontjából, hisz az előretekintő takarékoság szerint készült településfejlesztési tervek azt írják elő a faluszerkezet átalakítására, hogy az alapfoku szolgáltatások bázisát jelentő kijelölt falvak, az 5-10 000 lakost átfogó falukoncentrációk központjai fejlődjenek ki mielőbb kisvárosokká.

Ennek megfelelően kerülnek felosztásra az országos és a megyei pénzeszközök a fejlesztés céljaira, sőt az is tudnivaló, hogy ezeknek - főként a fejlesztés első tíz éves szakaszában - sokkal esélyesebb elnyerői a majdani középfoku és felsőfoku központ szerepére kijelölt városok és megyei székhelyek, melyeknek ugyancsak sok behoznivalójuk van ahhoz, hogy huszadik századi értelemben is városokká váljanak. Mindebből úgy tűnik, hogy a településrendszer hierarchiájában szerepkör nélkül maradt több mint kétezer kis falu sorvadásra van ítélve s rohamosan elnéptelenedik. A baranyai Gyűrűfű, a kihalt falu példája, egyesekben az eltűnő falusi Magyarország iránti nosztalgiát, másokban az urbanizáció népmozgalmi meggyorsításának türelmetlenségét ébresztette fel. Holott nyilvánvaló, hogy e kérdésben sem az érzelmi szempontok a meghatározók. A demográfiai átrendeződés bonyolult összetevőkből álló folyamat eredménye, adminisztratív eszközökkel sem sürgetni, sem fékezni nem célszerű. Lezajlása a szakemberek véleménye szerint 15-20 évet vesz igénybe, végeredménye pedig korántsem jelenti a kis falvak teljes felszámolódását még 20 év múltán sem. A mezőgazdaság és a járulékos üzemek munkaerőigényét